

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR FEJLŐDÉSE A FELSZABADULÁS UTÁN*

MÁTRAI LÁSZLÓ

Egyetemünk könyvtárának felszabadulás utáni története a historikus számára nem csupán azért érdekes kérdés, mert — fontos intézmény lévén — története kiszakíthatatlan részét alkotja az Alma Mater történetének, s nélküle ezért az Egyetem története menthetetlenül töredékes maradna. Külön érdekességét az a specifikum adja meg, hogy a Könyvtár egy intézménynek (az Egyetemnek) az intézménye, s így kettős története van: részben az anyaintézmény fejlődését tükrözi, részben saját „gyűjteményi” jellegének öntörvényeit követi.

A magyar művelődéstörténetben sokáig kiváltságos, egyedi hely illette meg az Egyetemi Könyvtárat, hiszen évszázadokon át volt az ország egyetlen nyilvános jellegű nagykönyvtára, és hosszú ideig a nemzeti könyvtár és a fővárosi könyvtárának szerepét is betöltötte. A Széchényi Könyvtár csak a XIX. század végére kezdi saját hivatását megtalálni, s csak a XX. században támad komoly „vetélytársa” az Egyetemi Könyvtárnak: a Szabó Ervin által megreformált Fővárosi Könyvtár az első nagykönyvtár, amely állományának és működésének modernsége révén mint tudományos nagykönyvtár is megtöri az Egyetemi Könyvtár eddigi monopolhelyzetét.

A felszabadulás idején Könyvtárunk — elsősorban igen gazdag állománya révén — tisztes helyet töltött be a nagyobb könyvtárak között: csupán Szabó Ervin könyvtára mögött volt lemaradásban, főképpen annak modern munkamódszerei mögött. A háborús véletlennek és a jó könyvtári kollektívának volt köszönhető, hogy az állományban lényeges kár nem keletkezett. A könyvtári üzem megindítása azonban mégis igen nagy nehézségekbe ütközött, hiszen — Budapest legtöbb épületéhez hasonlóan — a világítás, a központi fűtés nem működött s az összes ablakok és üvegtetők hiányoztak. A budapesti Nemzeti Bizottság már 1945. február 21-én új igazgatót bízott meg „a könyvtár helyreállításával és üzembehelyezésével”. A lelkes kollektíva üres gyomorral, de fáradhatatlan munkával elérte azt, hogy a Könyvtár már 1945. április 23-án megnyithatta kapuit, messze megelőzve ezzel az összes hasonló jellegű könyvtárat. Ez természetesen politikai tett is volt, mint a háború utáni újjáépítés minden komoly mozzanata. Könyvtári értelemben az üzem még nem lehetett teljes, hiszen a legtöbb ablak hiányzott és a nagy olvasóteremnek elpusztult az üvegteteje. De a kisebb helyiségekben a fűtés már működött, a rendszeres helybenolvasás és kölcsönzés lehetővé vált. Az 1945/46. tanévben a kölcsönzött művek száma 13 381-re, a helyben olvasottaké pedig 14 738-ra emelkedett. Ezek a számok (amelyek a „békebeli” forgalomnak kb. 25 %-át teszik ki) jelzik, hogy a Könyvtár már ezidőben is komoly részt tud vállalni az ország meginduló szellemi vérkeringésében.

A könyvtári működés fizikai feltételeinek megteremtése közben már napirendre került a könyvtári üzem és a könyvtári funkció reformjának a kérdése: a hazánkban

* Az Egyetemünk felszabadulás utáni történetéről 1970. március 11-én tartott tudományos ülészen elhangzott felszólalás.

lezajló társadalmi és kulturális forradalom minő új feladatokat állít az ország legrégebb könyvtára elé, és ezeknek a feladatoknak teljesítéséhez minő változtatásokat kell létrehozni a könyvtári munka eddigi módszereiben?

Megelőzve az új funkció, profil végleges kialakulását (ami az Egyetem fejlődésével együtt az országos kultúrpolitika függvénye is volt), a könyvtári technika területén igen lényeges reformokra került sor, s ezek bevezetése után (kb. 1950-re) a könyvtári „üzem” nemzetközi mértékkel is korszerű tudományos nagykönyvtárnak volt tekinthető. E nem könnyű folyamat főbb állomásai: a teljesen elavult, 1875-ből származó szakkatalógus helyébe modern decimális (ETO) és tárgyszó-katalógus bevezetése (aminél figyelemreméltó, hogy a könyvtár két új szakkatalógus felállítását vállalta, míg a legtöbb nagykönyvtár, külföldön is, vagy egyik, vagy másik mellett dönt, munkamegtakarítás okából, de a használhatóság rovására); új raktári rendszer, a numerus currens bevezetése; ez lehetővé tette további reform, a naplózás és számozás összekapcsolását; a kölcsönzés technikájának modern, két-kartonos rendszerre való átállítása; felvilágosító szolgálat felállítása, tudományos osztály szervezése és különféle bibliográfiai kiadványok rendszeres és eseti kiadása; saját könyvkötő és restauráló műhely felállítása; a tanszéki könyvtárak fokozatos bevonása a szükséges kooperációba; a könyvtári munka futószalagszerű megszervezése.

Mindezek az újítások lehetetlenek lettek volna néhány alapvető műszaki-technikai vívmány nélkül. E fontos munkálatokhoz a kormányzat nagy megértéssel nyújtott anyagi támogatást, de ennek ellenére országos viszonylatban az Egyetemi Könyvtár sohasem tartozott az úgynevezett költséges könyvtárak közé. Ezek a jelentős munkálatok voltak: az épület külső-belső helyreállítása (1957—58), régi raktárhelyiségek vaspalcokkal való beépítése és kibővítése (1954—55 és 1959, 4 800 raktári folyóméter új férőhely), modern, gépesített sokszorosító műhely felállítása (1954—55), az 1874-ből származó gőzfűtés kicserélése (1959—60) kifogástalanul működő koksztüzelésű modern rendszerre. A modern sokszorosító műhely ezek között azért áll az első helyen, mert ez tette lehetővé a sok cédulát igénylő új katalógusrendszert, valamint (később) bizonyos központi szolgáltatások bevezetését.

A Könyvtár érdemi, szellemi fejlődése, feladatainak korszerű újrafogalmazása legalább olyan fontos kérdés a kultúrhistorikus számára, mint technikai színvonalának és munkamódszereinek fejlődése. A felszabadulás utáni két évben aligha lehetett válogatni a könyvtári feladatok között, annyi volt belőlük. De 1947-től kezdve már igen élénk volt a kibontakozó kulturális forradalom könyvtári, közművelődési frontszakasza is, és ezen a területen a Könyvtár igen aktív szerepet játszott mindvégig és játszik ma. Elméletileg is érdekes kérdés, hogy a legrégebbi tradíciókkal és legnagyobb régi állománnyal rendelkező tudományos nagykönyvtár miképpen tud szervesen beilleszkedni egy forradalmi folyamat gyors, néha viharos ütemébe? Miképp tudja az 1635 óta gyűjtött régi könyvállományát a Könyvtár az új idők számára hasznossá tenni? Hogyan tud az Egyetem Könyvtára a tudósok exkluzív könyvtárából minden művelődni vágyó olvasó könyvtárává válni úgy, hogy ez ne menjen sajátos tudományos funkciói rovására, hiszen ezeket helyette más intézmény nem végezheti el?

A Könyvtár — nem hagyva megfélemlíteni magát egyes hivatalos fórumok túlbuzgó és álforradalmi követeléseitől — bátran épített Szabó Ervin és Dienes László marxista könyvtári koncepcióira, és új feladatát világosan így fogalmazta meg: a Könyvtár célja, hogy szocialista típusú egyetemi könyvtárrá váljék. Ez a koncepció helyesnek bizonyult a felszabadulás óta eltelt években, és valószínű, hogy a jövő krónikásai úgy fognak megemlékezni Könyvtárunknak ezekről az esztendeiről, hogy a Könyvtár nem hanyagolta el egyetemi célok miatt szocialista feladatait, és e feladatok mellett mindig kellő energiát fordított a sajátosan egyetemi feladatokra.

Egy 1947-ben tartott szaktanfolyamon a Könyvtár már világosan megfogalmazta új feladatait, s ezek között első helyen szerepelt az egyetemi könyvtárhálózat koncepciója, mely szerint az Egyetem központi könyvtára és az Egyetem többi (kari és tanszéki) könyvtárai egységes rendszert alkotnak és ésszerű kooperációban működnek együtt. (Ez az elv azóta általánosabb formájában is elfogadásra talált könyvtárpolitikánkban és központi gondolatává lett az 1956. évi 5. könyvtári törvénynek is.)

Nem kevésbé fontos kérdés volt a Könyvtár tudományos profiljának kialakítása, illetve újrafogalmazása is. *Egyrészt* meg kellett valósítani a közművelődési, oktatási és tudományos feladatok helyes arányát az új, szocialista társadalom hazai fejlődésének perspektívájában. Ez nem mindig volt könnyű dolog, mert még az ötvenes években is előfordultak olyan jószándékú, tájékoztatlanságra valló központi intézkedések, melyek „a könyvtárügy egysége” vagy más jelszavak félremagyarázásával olyan közművelődési feladatokat kívántak a tudományos könyvtárakra ruházni, amelyeket azok csak tudományos-egyetemi céljaik rovására tudtak volna elvégezni.

A társadalom fejlődése mellett — *másrészt* — a tudományok immanens fejlődése is megkövetelte a Könyvtár gyűjtési és működési körének pontosabb meghatározását. Az Egyetemi Könyvtár a tudománytörténetnek egy olyan korszakában született, amikor az egyetemen minden tudományt műveltek s így az egyetem könyvtárában is minden tudomány termését gyűjtötték. Az „általános gyűjtőkörű tudományos nagykönyvtárnak” ez a koncepciója a XX. században már alaposan elavult és a gyakorlatban megvalósíthatatlan, mert ha egy könyvtár mindent gyűjt, semmiből sem lehet tökéletes, megbízható gyűjteménye. Könyvtárunk ezt már korán felismerte és a történeti előzményeket az új feladatokkal gondosan egybevetve alakította ki új profilját, a középkori és újkori egyetemes történet, a filozófia és a valláskritika-vallástörténet területeiben találván meg azt a gyűjtési, kutatási és dokumentációs profilt, melyért országos viszonylatban vállalnia kell a felelősséget. Később a profilozás gondolata is általánossá vált, s az így előálló országos tudományos-könyvtári profilozás is elfogadta és hitelesítette a Könyvtár által már korábban kialakított új arculatot. Ez a megoldás hasznosítja, pozitív módon használja fel a Könyvtár történetének azt az adottságát, hogy — mint egész Egyetemünk — jezsuita alapítású intézmény lévén, igen nagy (mintegy 200 000 kötet) teológiai állománnyal rendelkezik, amit aligha lehetne a XX. században a tudományos kutatás számára másként hasznosítani, mint — a fenti módon — a vallástörténeti és valláskritikai kutatások könyvtári bázisának tekintve.

Ugyanekkor követte a Könyvtár az Egyetem fejlődésének szakaszait is. A Teológiai Kar leválása nem járt következményekkel a központi könyvtárban, mert a Teológiai Karnak már a XIX. század kezdete óta igen komoly kari könyvtára van, amelynek megalapításához 1802-ben az Egyetemi Könyvtár igen jelentős teológiai könyv- és folyóiratállagok átengedésével járult hozzá. Az Orvostudományi Kar önálló egyetemmé alakulásakor (1951) Könyvtárunk átengedte a kívánt orvosi folyóiratok „még élő” évfolyamait, de könyvállagok átadására nem volt szükség, hiszen — természettudományokról lévén szó — a régebbi (5—10 évnél öregebb) tudományos termés menthetetlenül elavul s csupán tudománytörténeti érdekűvé válik. A Természettudományi Kar megalakulása csak tankönyvi és hálózati vonatkozásban hozott új feladatokat, mert az ott művelt diszciplínák alapkönyvtári funkcióit (az országos munkamegosztás, profilírozás értelmében) nem a mi Könyvtárunknak kell ellátnia.

Igyekezett a Könyvtár felújítani azt a haladó hagyományt, hogy az irányítás ne hivatalnoki, hanem tudományos jellegű legyen. Pray Györgytől és Katona Istvántól kezdve az alkotó tudósok, neves professzorok hosszú során keresztül egészen Toldy Ferencig, Szilágyi Sándorig és Ferenczi Zoltánig rendszerint olyan igazgatók álltak

a Könyvtár élén, akik egyben egy-egy tudományágnak is (aktív) művelői voltak. A történelmi gyakorlat mutatja, hogy ez nem csupán tradíció, vagy üres presztízskérdés, hanem gondoskodás arról, hogy a fejlődő tudomány problematikáját belülről ismerő igazgatás révén a Könyvtár fejlődése lehetőleg soha ne maradjon mögötte a tudomány fejlődésének. Elsőként a Horthy-korszak tudomány-politikája törte meg ezt a jó hagyományt és hivatalnok-igazgatót állított a Könyvtár élére, azt hangoztatva, hogy a könyvtárak élére nem jó tudósok kellenek, hanem jó adminisztrátorok.

Egyetemünk központi könyvtárának fejlődése a felszabadulás óta az objektív statisztikai adatok bizonyossága szerint lépést tudott tartani az ország és az Egyetem fejlődésével: könyvállományának mennyisége (1 240 000 kötet) és minősége, munkamódszereinek és szolgáltatásainak modernsége, a Könyvtárnak (és dolgozóinak) a kulturális forradalom kibontakozása terén végzett munkája — megannyi (jól ellenőrizhető) jegye a növekedésnek. Ahol a Könyvtár nem tudott és nem tud még megfelelni a fejlődés igényeinek: az az olvasói és raktári férőhelyek növelése. Ez azonban messzemenően anyagi kérdés. A Könyvtár évek óta előkészítette építési terveit, s mielőtt az ország gazdasági helyzete megengedi, egy új, második olvasóterem megépítése lehetővé fogja tenni, hogy hallgatóink ne kényszerüljenek tömegesen más könyvtárak használatára és a vizsgaidőszakok csúcsgorgalmában se szoruljanak ki saját Egyetemünk, az Alma Mater könyvtárából.

Hogy szellemekben, a tudományos munka művelése és segítése terén milyen fejlődést tett lehetővé Könyvtárunkban a szocializmus társadalmi rendje, azt „kézzelfoghatóan” a Könyvtár kiadványain lehet érzékelni: nemzetközi hírre tett szert új kódexkatalógusa (Mezey László műve), évek óta egyre jobb visszhangra találó „Évkönyvei”, a könyvtári munka nemzetközi szabályainak kialakításában való részvétel (Domanovszky Ákos műve), a „Bibliográfiák az egyetemi oktatás szolgálatában” sorozata, a Könyvtár saját történetére vonatkozó elmélyült kutatások (Tóth András és munkatársai műve), — ezek a „mérhető” adalékai annak, hogy az épülő szocializmus viszonyai között a Könyvtár újat és többet tud a tudomány számára is nyújtani, mint történetének korábbi korszakaiban.

Ezek azok a lépések, melyeket hazánk felszabadulása óta a Könyvtár megtett kitűzött célja felé, hogy szocialista típusú egyetemi könyvtárrá váljék.

РАЗВИТИЕ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ БИБЛИОТЕКИ БУДАПЕШТА ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ

(РЕЗЮМЕ)

Фонд Университетской библиотеки во время Второй мировой войны не потерпел существенный ущерб. Хотя не работало освещение, центральное отопление, не были окон и не были стеклянные крыши, но коллектив Библиотеки в двадцать третьем апреля 1945 года открыл дверь для читателей, первым среди столичных библиотек.

Культурная революция поставила новые задачи перед библиотекой. Для этого проводили существенные реформы: Составили два нового специального каталога (один децимальный и один предметный), осуществили новый складочный порядок, объединяли инвентарную и складочную нумеризацию, организовали научный отдел, издавали библиографические серии, организовали переплетную и реставраторскую мастерскую и конвейерную систему работы.

Новая задача была организовать сеть университетских библиотек и координация центральных и кафедральных библиотек.

Давняя концепция „всеобщей собирающей научной библиотеки” на середине XX. века

стала неосуществимой. Поэтому библиотека формировала новый профиль, сегодня собирает материал средневековой и новейшей истории, философии и критики религии.

Директором Библиотеки по традиции стал такой человек, кто сам тоже активно работает в области науки.

Развитие по данным статистики от освобождения поспевает за развитием страны и университета, только место читателей и складочных не могли развиваться. То, что общественная система социализма какое развитие делала возможным, можно видеть в изданиях библиотеки, в исследовании своей истории и в участии международной библиотечной работы.